

I ovd i ondi, i gori i doli. Poimanje doma, domovine i zavičaja kod hrvatskih iseljenika, povratnika i transmigranata

DOI: <https://doi.org/10.11567/met.40.1.2>

UDK: 314.151.5(=163.42)

314.151.3-054.75(=163.42)

314.15(=163.45)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 08.11.2023.

Prihvaćeno: 02.05.2024.

Aleksandra Ščukanec <https://orcid.org/0000-0002-3468-7838>

Odsjek za germanistiku, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
ascukane@ffzg.unizg.hr

SAŽETAK

Ovaj rad problematizira slojevitost pojma *povratak* povezanog s pojmovima *dom*, *domovina* i *zavičaj* na temelju izvadaka iz jezičnobiografskih odnosno narativnih intervjua snimljenih i prikupljenih tijekom višegodišnjeg istraživanja različitih skupina Hrvata u inozemstvu i u istraživanju potomaka Hrvata iz prekomorskih zemalja koji su se doselili u zemlju svojih predaka, a koje je još u tijeku. Za ilustraciju obrađivane teme odabrano je nekoliko jezičnobiografskih iskaza (trans)migranata iz Žumberka i hrvatskih iseljenika u Austriji te izvaci iz intervjua snimljenih s osobama hrvatskog podrijetla rođenih u inozemstvu koje su se odlučile trajno preseliti u Hrvatsku. Nakon kratkog prikaza metodologije i korpusa te nekoliko crtica o iseljavanju Hrvata, slijedi analiza odabranih dijelova jezičnih biografija odnosno intervjua iz koje proizlazi da dio sugovornica i sugovornika o obrađivanoj temi imaju vrlo slična razmišljanja, da na sličan način opisuju dva lokaliteta, ali i da se predodžba o povratku mijenja, prije svega ovisno o okolnostima odlaska i »povratka«.

KLJUČNE RIJEČI: iseljenici, transmigranti, povratak, dom, domovina, zavičaj

1. UVOD

Hrvatska kao tradicionalno iseljenička zemlja i brojni fenomeni usko povezani s migracijama hrvatskog stanovništva predmetom su niza istraživanja različitih disciplina iz različitih perspektiva. Migracijski se procesi na prostoru Republike Hrvatske, naročito posljednjih godina, nerijetko promatraju kao negativan trend s dalekosežnim posljedicama poput pada broja stanovnika, značajnih promjena u demografskoj slici društva ili masovnog napuštanja dijelova zemlje. Uslijed toga u sjeni ostaju pozitivni primjeri povratka, točnije doseljavanja uspješnih mladih ljudi koji pripadaju drugoj ili čak trećoj generaciji hrvatskih iseljenika. Kao što

su i motivi migracija različiti, tako su različite i priče onih koji u njima sudjeluju.

Cilj je ovoga rada prikazati jedan aspekt koji problematiziraju ispitanice i ispitanici odnosno sugovornice i sugovornici¹ koji pripadaju trima različitim skupinama proučavanima u sklopu triju istraživanja: istraživanju novi(ji)h hrvatskih iseljenika u Austriji, (trans)migranata iz Žumberka te potomaka Hrvata iz prekomorskih zemalja, pri čemu valja napomenuti da je posljednje istraživanje još u tijeku. U središtu je zanimanja pitanje povratka koje se povezuje s pojmovima *doma*, *domovine* i *zavičaja*.² Korpus odabran za ovaj rad čine dijelovi (jezičnobiografskih) intervjua ekscerpirani iz mnogo opsežnijeg korpusa sastavljenog tijekom spomenutih istraživanja, a koji će poslužiti za ilustraciju teme.

2. METODOLOGIJA, KORPUS I NEKOLIKO CRTICA O ISTRAŽIVANIM SKUPINAMA ISELJENIKA

Korpus analiziran u ovome radu čine transkribirani tekstovi prikupljeni metodološkim postupkom narativnih odnosno jezičnobiografskih intervjua. Taj je postupak prvi uveo njemački sociolog Fritz Schütze krajem sedamdesetih godina 20. stoljeća te u okviru interpretativne sociologije razvio biografsku metodu istraživanja. Schützeov narativni intervju poslužio je kao temelj brojnim istraživačima koji su ga preinačavali i prilagođavali svojim istraživanjima. Vremenom su nastale i nove definicije i tumačenja tog metodološkog postupka, ovisno o tome na što istraživači žele staviti naglasak. Tako Franceschini (2001: 228–229) pod pojmom narativnog intervjua podrazumijeva životnu priču koju informant iznosi istraživaču, pri čemu je u središtu zanimanja jezik. Iz narativnog je intervjua u konačnici proizišao i nov pojam, tzv. jezična biografija. Nekvapil (2004: 149) jezičnu biografiju tumači kao biografsko pripovijedanje u kojem je tema jezik, odnosno jezici, posebice njihovo usvajanje i uporaba. Smatra da su jezične biografije korisna

¹ Budući da je u sklopu jezičnobiografske metode uobičajeno rabiti pojmove ispitanik/ica odnosno informant/ica, ali i pojmove kazivač/ica u provođenju kvalitativnih intervjua, u ovome smo radu odlučili kombinirati pojmove, pri čemu je kod pojmova ispitanik/ica i informant/ica naglasak na osobama odabranim za istraživanje, dok pojam kazivač/ica ističe iznošenje njihovih priča tijekom samog intervjua.

² Za naslov rada odabrali smo upravo ta tri pojma potaknuti intervjuom sa sugovornicom Anom iz Austrije (v. poglavlje 4.4) koja vrlo detaljno opisuje što ti pojmovi za nju predstavljaju i implicitno ukazuje na značenjske odnosno leksičke praznine u odnosu njemačkog i hrvatskog jezika. Naime, u njemačkom nalazimo ekvivalent riječi *dom* («Heim»), no prvo je značenje riječi *Heimat domovina*, dok se hrvatska riječ *zavičaj* na njemački jezik također prevodi kao *Heimat*.

metoda za upotpunjavanje i preispitivanje spoznaja i podataka skupljenih na temelju različitih dokumenata (književna djela, novinski tekstovi, administrativni spisi, videozapisi ili upitnici).³ Iznimno je važno istaknuti interdisciplinarnost u istraživanju jezičnih biografija, o čemu govori i Franceschini (2001: 228). Iako svaka disciplina razvija vlastite analitičke postupke, narativni se sadržaj uvijek promatra u određenom vremenu i određenom sociokulturnom kontekstu, a priča se pripovijeda ovisno o publici. Danas se taj postupak rabi u društvenim i humanističkim znanostima, prije svega u istraživanju višejezičnosti, manjinskih zajednica, migracija i (konstrukcije) identiteta,⁴ ali i u medicini. Valja napomenuti da se uspješno primjenjuje i u istraživanjima iz područja ekonomije i marketinga (usp. Wengraf, 2001 i Aarikka-Stenroos, 2010).

Za ovaj smo rad sastavili korpus na temelju triju velikih korpusa: korpusa narativnih odnosno jezičnobiografskih intervjua s Hrvatima u Austriji, intervjua s transmigrantima iz Žumberka te narativnih intervjua koje provodimo s osobama hrvatskog podrijetla koje su rođene u prekomorskim zemljama ili su se u ranom djetinjstvu s roditeljima odselile u neku od prekomorskih zemalja, a koje su se odlučile za život u Hrvatskoj i trajno preseljenje. Valja istaknuti da su zbog prostorne ograničenosti odabirani samo oni dijelovi koji su se činili najrelevantnijim za temu pa se zato doima da neki intervjui predstavljeni u ovome radu ne ocrtavaju jasne odlike jezičnobiografske metode, nego više nalikuju polustrukturiranim odnosno etnografskim intervjuiima jer se u citiranim iskazima eksplicitno ne dotiču jezika. U cjelovitim intervjuiima, koji su trajali od 45 minuta do više od tri sata, nalazimo iskaze o različitim domenama i aspektima, prije svega o obitelji i odrastanju, školovanju, radnome mjestu odnosno poslovnom okruženju, iskustvima u novoj ili drugoj domovini, povezanosti sa zemljom koju su napustili odnosno odnosu prema Hrvatskoj, razmišljanjima o mogućem povratku i slično, pri čemu su ti iskazi protkani jezičnim i identitetskim promišljanjima.

Kvalitativni dio istraživanja Hrvata u Austriji obuhvaća narativne intervjue s 10 kazivačica i 11 kazivača od kojih je najmlađi kazivač u vrijeme istraživanja imao 14, a najstariji 65 godina. Istraživanje se provodilo tijekom 2016.

³ Usp. i Barth (2004), Flick (2004) i Piškorec (2007) te Fedyuk i Zentai (2018).

⁴ Thüne (2019: 60) također navodi niz područja u kojima se koristi jezičnobiografska metoda. U kontekstu svojeg istraživanja spominje nove perspektive te metode pri čemu se u središtu zanimanja, uz jezičnu uporabu, podučavanje ili očuvanje jezika, pojavljuju i kulturološki specifični leksički i kognitivni fenomeni povezani s uporabom i razvojem metafora te posredno i s konstrukcijom narativnih identiteta.

i 2017. godine na više punktova, a glavni su bili gradovi Beč, Graz, Salzburg i Innsbruck te njihova okolica. Ispitanici su pripadnici prve i druge generacije Hrvata u Austriji. Većina je u Austriju došla devedesetih godina 20. stoljeća, no neki su ondje tek nekoliko godina pa možemo reći da pripadaju najnovijem iseljeničkom valu koji je Hrvatsku zahvatio nakon ulaska u Europsku uniju.⁵

Korpus narativnih intervjuja sa žumberačkom skupinom kazivačica i kazivača čini 28 intervjuja od kojih je 10 provedeno s osobama ženskoga, a 18 s osobama muškog spola. Najstariji kazivač u vrijeme istraživanja imao je 84, a najmlađi 21 godinu. Istraživanje se provodilo od proljeća 2013. do ljeta 2015. godine. Većina je ispitanika rođena u Žumberku. Dvojica ispitanika i jedna ispitanica rođeni su u Njemačkoj, jedan ispitanik rođen je u Samoboru, a tri ispitanice, koje nisu rođene u Žumberku, rođene su u Zagrebu, Karlovcu te u Windsoru u Kanadi. Najveći broj ispitanica i ispitanika radio je ili živi i radi u Njemačkoj, troje u Švicarskoj, četvero u Kanadi, a jedna ispitanica trenutačno živi u SAD-u. Kod te je skupine važno istaknuti dva podatka: ispitanice i ispitanici nisu vezani samo uz europske nego i uz prekomorske zemlje, a za Žumberak su karakteristične i unutarnje i vanjske migracije, odnosno iz Žumberka u urbana središta unutar Hrvatske te iz Žumberka u inozemstvo. U analizi ćemo prikazati kako je to utjecalo na njihova razmišljanja o obrađivanoj problematici doma odnosno povratka.⁶

Iz trećeg korpusa narativnih intervjuja s doseljenicima iz prekomorskih zemalja odabrali smo dijelove iz pet intervjuja provedenih s četirima kazivačima i jednom kazivačicom. Ispitanici su povratnici iz Australije, SAD-a i Venezuele, a ispitanica iz Kanade. Ovo je istraživanje započeto u rujnu 2019. godine, prekinuto tijekom pandemije i nastavljeno 2021. godine. Četiri intervjuja provedena su i obrađena prije pandemije, dok je peti analizirani intervju s kazivačem iz Australije snimljen nakon vrhunca pandemije te je primjer značajnih promjena u razmišljanju istraživanih skupina uzrokovanih novim društvenim okolnostima, o čemu će više riječi biti u poglavlju 4.5.

⁵ Iscrpniji pregled iseljavanja Hrvata u Austriju uz statističke podatke može se pronaći npr. u Božić (2000), Seršić (2013) ili Grbić Jakopović (2014: 112–113).

⁶ Za više o iseljavanju Žumberčana te o povijesno-sociolingvističkoj slici Žumberka usp. Lopašić (1881), Popović (1938), Skok (1911, 1956), Štambuk (1995, 1996), Crkvenčić (2002) ili Šćukanec (2017).

3. O POVRATKU

Budući da su kazivačice i kazivači čiji su (jezičnobiografski) iskazi analizirani u ovome radu povezani s Austrijom, Njemačkom i prekomorskim zemljama, u ovom ćemo poglavlju samo navesti podatke o počecima iseljavanja Hrvata u spomenute zemlje, o tome koliko ih danas ondje živi te uputiti na literaturu koja se iscrpnije bavi tom temom. Iako je pitanje povratka još otvoreno i nedovoljno istraženo s obzirom na to da je riječ o aktualnom fenomenu, iznijet ćemo trenutačno dostupne podatke o povratku i doseljavanju osoba hrvatskog podrijetla.

Masovnije iseljavanje Hrvata u prekomorske zemlje počelo je, prema Antiću (2002: 75–77), još osamdesetih godina 19. stoljeća u smjeru Amerike, čime se Hrvati sa zakašnjenjem priključuju velikom preoceanskom iseljeničkom valu koji je iz Europe krenuo već u prvim desetljećima 19. stoljeća. Prvi val iseljavanja u Ameriku krenuo je iz Dalmacije.⁷ Kad je riječ o aktualnom stanju, za ilustraciju donosimo podatke Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske⁸ o broju hrvatskih iseljenika i njihovih potomaka u prekomorskim zemljama iz kojih dolaze ili u kojima su živjeli ili žive naši ispitanici. U Australiji i Kanadi živi ih više od 250.000, u Venezueli oko 5000, a u SAD-u čak 1.200.000.

Geografski položaj, odnosno relativna blizina i povijesno-političke okolnosti, razlozi su velika broja Hrvata u Austriji i Njemačkoj. Kad govori o Austriji, Grbić Jakopović (2014: 112–113) spominje tri vala iseljavanja u 20. stoljeću. Hrvati počinju masovnije odlaziti u Austriju sredinom šezdesetih godina 20. stoljeća kao privremena gostujuća ekonomska migracija (tzv. gastarbajteri). Drugi veći val odlazi tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina, također zbog gospodarskih razloga, dok su uzrok trećeg velikog vala iseljavanja ratna zbivanja u Hrvatskoj i BiH devedesetih godina 20. stoljeća kad prema podacima hrvatskog Državnog zavoda za statistiku u Austriju iseljava otprilike 94.000 Hrvata. Na temelju podataka koje je prikupila iz više izvora, autorica tvrdi da danas u Austriji živi približno 90.000 Hrvata (usp. Božić, 2000: 36, 41, 49–50 i Seršić, 2013: 14–16).

Prema Jurčević (2014: 47–49) Hrvati su do Drugoga svjetskog rata u Njemačku iseljavali u manjim skupinama i radili kao nekvalificirana radna snaga u

⁷ Više o iseljavanju Hrvata u prekomorske zemlje v. Antić (2002: 148–154, 166), Šutalo (2004: 211–213) te Čapo i Jurčević (2014: 17).

⁸ Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske (<https://hrvatiizvanrh.gov.hr/>, 12. 10. 2023.). Stranici smo ponovno pristupili 21. svibnja 2024. i podaci su ostali nepromijenjeni.

rudnicima, teškoj industriji ili poljoprivredi, a najveći su valovi iseljavanja zabilježeni nakon Drugoga svjetskog rata, najintenzivniji od sredine šezdesetih do sredine sedamdesetih godina 20. stoljeća te nakon 1990. godine.

Ne smijemo zaboraviti najnoviji val iseljavanja Hrvata u 21. stoljeću, posebice nakon priključenja Hrvatske Europskoj uniji, koji još traje i u koji su, između ostalih zemalja, uključene i Austrija i Njemačka kao odredišta. O tome valu ne postoje točni statistički podaci pa navodimo samo podatke Središnjeg ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske o broju Hrvata i njihovih potomaka. Za Austriju navode brojku od otprilike 90.000,⁹ a za Njemačku oko 350.000.¹⁰ Podatke smo ponovno provjerili na stranici Središnjeg ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske te utvrdili promjenu za Njemačku: s 350.000 brojka je porasla na približno 500.000, što samo potvrđuje da masovno iseljavanje Hrvata ne prestaje.¹¹

Kad je riječ o povratku, Čapo i Jurčević (2014: 19–21) navode podatke o povratnicima u Hrvatsku u prvom desetljeću hrvatske neovisnosti ističući da su procjene vrlo različite. Prema službenim podacima bivšeg Ministarstva useljeništa vratilo se otprilike 40.000 osoba (Cetinić, 2000 prema Čapo i Jurčević, 2014: 50), u službenoj evidenciji MUP-a stoji brojka od oko 46.000 osoba u razdoblju od 1990. do 1997./1998. godine (Vidak, 1998 prema Čapo i Jurčević, 2014: 59), dok se u elaboratu Instituta Ivo Pilar spominje podatak od 30.429 osoba. Oko 90 % osoba doselilo se iz europskih zemalja, a ostali iz SAD-a, Kanade, Australije i zemalja Južne Amerike. Osobito je problematična činjenica da čak 45 % osoba registriranih kao povratnici još uvijek živi u zemlji iseljenja. Autorice smatraju da je najizglednija procjena Josipa Jurčevića koji tvrdi da se u Hrvatsku devedesetih godina prošloga stoljeća vratilo samo 5000 osoba. Kao što je i očekivano, autorice ističu da su povratku sklonije starije osobe, a svaki deseti iseljenik nakon odlaska nikad nije posjetio Hrvatsku.

Došli smo i do podatka da je Institut za migracije i narodnosti / Institut za istraživanje migracija (IMIN) proveo dva istraživanja povezana s novijim iseljavanjem, a preliminarni rezultati pokazali su da postoje naznake za mo-

⁹ Usp. podatke o Austriji iz 2017. godine prema kojima u Austriji živi 86.000 osoba hrvatskoga podrijetla te 73.334 s hrvatskim državljanstvom, <https://brainworker.at/zielgruppen-insights-die-kroatische-community-in-oesterreich/> (12. 10. 2023.).

¹⁰ Usp. podatke o Njemačkoj iz 2018. godine, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1221/umfrage/anzahl-der-auslaender-in-deutschland-nach-herkunftsland/> (12. 10. 2023.).

¹¹ Usp. <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenstvo/hrvatski-iseljenici-u-prekomorskim-i-europskim-drzavama-i-njihovi-potomci/749> (21. 05. 2024.).

gući povratak, no vrlo je mala mogućnost trajnog povratka tzv. suvremenih migranata.¹²

4. ANALIZA KORPUSA

U analizi korpusa prikazat ćemo kako ispitanice i ispitanici iz triju istraživanih skupina promišljaju o pitanju povratka i o pojmovima *doma, domovine* i *zavičaja* uz pomoć odabranih dijelova jezičnobiografskih intervjua. Ispitanice i ispitanike pokušali smo podijeliti u više kategorija na temelju njihova odnosa prema domovini i povratku, pri čemu smo u prvoj i trećoj kategoriji naveli ispitanike iz dviju istraživanih skupina, iz žumberačkog (Ž) i austrijskoga korpusa (A),¹³ dok su u drugoj i četvrtoj kategoriji ispitanici samo iz žumberačkog odnosno austrijskoga korpusa. Osobe hrvatskog podrijetla iz prekomorskih zemalja¹⁴ (P) svrstali smo u petu kategoriju jer smatramo da se njihove životne priče uvelike razlikuju od priča ispitanica i ispitanika iz prvih dvaju korpusa, počevši od okolnosti odlaska njihovih roditelja ili predaka pa sve do života u više zemalja osim Hrvatske, što je slučaj kod troje od petero ispitanica i ispitanika. Iako se u ovome radu prikazuju iznimno kratki dijelovi intervjua, analizom cjelovitih intervjua utvrđene su i značajne razlike u načinu oblikovanja narativa u usporedbi s kazivačicama i kazivačima iz prvih dviju istraživanih skupina. Moramo istaknuti da je to samo prijedlog moguće kategorizacije s ciljem bolje preglednosti i prikaza obrađivane teme. Činjenica je da su te podjele u skupine i kategorije prilično fluidne pa bismo tako pojedine osobe iz istraživanja i njihove iskaze mogli svrstati i u više kategorija. Razmišljanja i stavove ispitanika iz svake kategorije ilustrirat ćemo primjerima iz jezičnobiografskih intervjua uz navođenje relevantnih podataka o ispitanicama i ispitanicima. Kako bi se osigurala anonimnost ispitanica i ispitanika u radu se koriste pseudonimi.

4.1. Prva kategorija – Hrvatska kao jedina domovina; čežnja za trajnim povratkom

U prvu kategoriju ubrajamo one ispitanike koji ističu da je njihova jedina domovina Hrvatska. Riječ je o ispitanicama i ispitanicima koji su rođeni u

¹² Usp. <https://www.dw.com/bs/iseljeni-hrvatski-gra%C4%91ani-se-vra%C4%87aju-ku%C4%87i/a-64177409> i <https://www.imin.hr/sudjelujte-u-anketi-za-iseljene-hrvate/> (21. 05. 2024.).

¹³ Usp. Ščukanec (2021).

¹⁴ Za više o istraživanjima ove skupine iseljenih Hrvata usp. npr. Škvorc (1998), Hlavac (2009), Rajković Iveta i Gadže (2014), Đurin (2020) ili Antonich (2021).

Hrvatskoj i koji su Hrvatsku napustili s dvadesetak godina, što znači da su u domovini proveli djetinjstvo i ranu mladost, tu su se školovali i pronašli prvo radno mjesto, a onda su »privremeno« otišli u inozemstvo, uglavnom zbog ekonomskih razloga. Ta privremenost kod nekih traje već više desetljeća i svi govore o povratku nakon umirovljenja. No i oni koji su već u mirovini i koji su se vratili u domovinu, nekoliko mjeseci u godini i dalje provode u inozemstvu jer su im ondje djeca, unuci, a i prijatelji koje su ondje stekli.

Žumberčanin Željko (Ž) u vrijeme istraživanja imao je 67 godina. U ranim dvadesetima otišao je u Njemačku da bi našao bolji posao, zaradio nešto novca i vratio se. No ondje je upoznao suprugu, izgradili su zajednički život, stvorili krug prijatelja i vremenom mu je Njemačka postala drugi dom. Iako je njegova supruga Njemica, toliko je zavoljela Žumberak da se, kako kaže Željko, čak više želi »vratiti« od njega.¹⁵ Unatoč tomu što je u Njemačkoj proveo više od dvije trećine života, kad govori o domovini, Željko jasno iznosi svoje mišljenje:

Da ja dobim sto državljanstva, ja sam uvek Hrvat oću il' neću biti. Za mene nema... Da mi neko pokloni čitavu Njemačku, ja ne bi dal Hrvatske. Niti bi dao za nikakav novac... Il' mi je bilo dobro il' mi nije bilo dobro. Ali mene prekrstiti ne može niko.

Mika (Ž) još je jedan ispitanik iz Žumberka koji je u vrijeme istraživanja imao 66 godina. Mika je u mirovini i veći dio godine provodi u Hrvatskoj. Rado bi se trajno vratio u domovinu, ali njegova su djeca i unuci ostali u Njemačkoj i na trajni bi se povratak odlučio samo da i djeca odaberu život u Hrvatskoj.¹⁶ Njegova istinska povezanost s domovinom, posebice sa Žumberkom, vidljiva je iz sljedećeg citata:

Ja volim Žumberak više nego sebe, da vam pravo kažem [...] Daj Bože da bi djeca došla.

Ispitanica Maja (A) u vrijeme istraživanja imala je 44 godine. Prije dvadesetak godina sa suprugom je napustila rodnu Dalmaciju i preselili su se u Graz jer je suprug, umjetnik, dobio ponudu za posao. Supružnici nisu otišli

¹⁵ Ovdje je uočljiva još jedna dimenzija povratka koji bismo mogli nazvati *posrednim povratkom u stečenu domovinu*, a što nalazimo i u narativu kazivača Pere (62 g.) kad govori o svojoj supruzi: »Moja gospođa nije odavde, al ona je tu... Ona se tu osjeća kao doma. I s ljudima. Vi ne bi mislili da je ona Bosanka po govoru. Ona priča žumberački. Pitam ja nju: *Ti se nisi rodila u Bosni?* A ona kaže: *Ja sam iz Žumberka*. Sa 17 godina je bila prvi put tu i nema...«.

¹⁶ O specifičnosti povratka kod kazivača i kazivača iz korpusa Ž i o životu na trima lokalitetima v. Ščukanec (2017).

iz Hrvatske zbog ekonomskih razloga jer su oboje imali poslove s kojima su bili prilično zadovoljni. No u Austriji se suprugu pružila prilika za bolje plaćen posao u struci koju nije mogao odbiti. On je od samog početka bio u povoljnijoj situaciji jer je dobio posao koji je htio, a usto nije morao hitno savladati njemački jezik. Maja je po struci medicinska sestra i, iako je njezino zanimanje traženo, posao je uspjela dobiti tek nakon dvije godine. Morala je nostrificirati svjedodžbe i diplome te savladati njemački jezik do tražene razine tako da je pohađala tečajeve, polagala ispite i tek se nakon toga mogla početi prijavljivati na natječaje. Možda su i ta iskustva utjecala na njezin stav prema Austriji i Austrijancima, no nesumnjivo je da je njezina jedina domovina Hrvatska:

Ja sebe uopće ovdje ne vidim. Jel ovdje je toliko dosadno i toliko su ovi Austrijanci lobotomirani, ne znaju šta je zabava, šta je zajeb..., ima ih šta se družu i šta se znaju okupit, al' oni se ne znaju zabavit ako nisu popili ne znan, šest boca ili ne znan šta... Tako da ja sebe uopće ne vidim više ovdje. Meni se doli u Splitu u jednom danu izdešava toliko stvari šta ovdje čekam nekih mjesec dana, da se nešto dogodi, da ću ić negdi popit kavu, da ću negdi izać vanka... Obično je vjerojatno i dolje sad tako, kuća – posa, posa – kuća, peglanje, kuvanje i to je to. Ali dole ono, ja se uopće ne vidim ovdje...

Za tu smo kategoriju kao primjer odabrali dva ispitanika iz korpusa Ž starije generacije i jednu ispitanicu iz korpusa A srednje generacije i time prikazali da na stavove o domovini ne utječe nužno generacijska pripadnost, nego i iskustva. Tako ispitanica Maja koja je znatno mlađa od dvojice žumberačkih ispitanika vidi Hrvatsku kao jedinu domovinu i zbog neuklapanja u austrijski način života i mentalitet čezne za domovinom i razmišlja o povratku.

4.2. Druga kategorija – Hrvatska kao domovina, no uz osjećaj otuđenja ili rastrzanosti između dvaju lokaliteta

U drugu smo kategoriju uvrstili one ispitanice i ispitanike koji Hrvatsku smatraju svojom domovinom, ali naglašavaju povezanost s drugim lokalitetom, čak do te mjere da se u Hrvatskoj više osjećaju kao stranci. To pokazuje da pojam domovine ima snažnu emocionalnu vrijednost, barem kod ispitanica i ispitanika hrvatskog podrijetla iz provedenih istraživanja, a da su svakodnevni život i stvarnost druga dimenzija. Za ilustraciju smo odabrali dijelove narativa dvojice kazivača i jedne kazivačice iz korpusa Ž.

Miroslav (Ž) u vrijeme istraživanja imao je 53 godine. Prije tridesetak godina otišao je na privremeni rad u Njemačku i ondje se vjenčao Hrvaticom

koja je također s obitelji živjela u Njemačkoj. Tvrdi da razmišlja o povratku u Hrvatsku u mirovini. Iako ističe da je Hrvatska *njegova*, rastrzan je između dva doma i dviju domovina te u neku ruku i otuđen od Hrvatske:

Hrvatsku smatram svojom domovinom, iako je to težak odgovor jer u međuvremenu imam ovdje više prijatelja i poznanika nego u Hrvatskoj i možda mi se je teže snać' danas u Hrvatskoj nego u Njemačkoj i mislim da sam danas možda više stranac u mojoj Hrvatskoj nego ovdje u Njemačkoj.

Razgovor s Vesnom (Ž) snimili smo kad je imala 51 godinu. Vesna je rođena u Karlovcu. Njezini su roditelji radili u Frankfurtu, a ona je prve tri godine života provela s bakom i djedom u Žumberku. Nakon toga su je roditelji povelili sa sobom u Njemačku te je ondje krenula u vrtić. U Njemačkoj je provela djetinjstvo i završila školu. Kad se zaljubila u jednog Žumberčanina koji nije želio napustiti dom i otići u Njemačku, odlučila je ostaviti roditelje i sestru i vratiti se u Hrvatsku. Iako joj je u početku bilo teško jer joj se život iz temelja promijenio, od okoline preko ekonomske situacije, priznavanja diplome i traženja posla sve do jezičnih poteškoća,¹⁷ nije požalila što se trajno vratila. Iako Hrvatsku naziva svojom domovinom, Njemačku i dalje nosi u srcu i smatra da ima dvije domovine, odnosno doma:

Ja volim njemački i imam lijepu uspomenu iz Njemačke. To mi je ko domovina. Ne »ko« jer mi je i bila i ne mogu ništa reći. Stvarno. Tako da volim otić' u Njemačku i osjećam se tamo ko doma. Sada ne više nego ovdje. Ali ne i puno manje. Bila sam stvarno vezana za Njemačku, da. I volim čut taj njemački.

U analizi cjelokupnih intervjuova iz prva dva korpusa uočili smo da većina kazivačica i kazivača srednje generacije i iz korpusa A i iz korpusa Ž ima slična razmišljanja o domu i domovini, odnosno govore o dva doma, pri čemu dio njih vrlo eksplicitno, poput Miroslava, smatra da se u Hrvatskoj više osjeća kao stranac nego u svojem drugom domu.

Narativ drugoga kazivača iz ove kategorije, koji je u vrijeme intervjuova imao 67 godina, otkriva nam zbog obiteljskih odnosa neke sličnosti sa Željkom iz prve kategorije. Naime, i Drago (Ž) Hrvatsku smatra svojom domovinom, no radije boravi u Njemačkoj za razliku od svoje supruge Njemice zbog koje su mnogo više u Hrvatskoj:

¹⁷ Kresić Vukosav i Thüne (2019: 306, 320–321) analizirale su jezičnobiografske narative talijanskih informantica i informanata koji žive u Njemačkoj te došle do zaključka da u razmišljanjima o ostanku i povratku u domovinu vrlo važnu ulogu igraju i kulturološki i jezični elementi te govore o pojmu jezično iskustvo (eng. *linguistic experience*).

Njoj se više sviđa ovdje, a iskreno rečeno ja ne bi još došao ovdje. Ja bi bio rađe još gore, ali pošto njoj se sviđa više ovdje, onda je... A tu vrt imam, sve. Žena vodi tri ćoška, ja jedan...

Njegovu je izjavu potvrdila i supruga koja je tijekom razgovora sa strane dobacila:

Wir bleiben hier. Er geht zurück, ich bleib' hier. [Ostajemo ovdje. On će se vratiti, a ja ću ostati.]

Zbog ovog smo primjera ranije istaknuli emocionalnu povezanost s domovinom samo kod hrvatskih iseljenika jer iz citiranog dijela možemo iščitati da Dragina supruga ne osjeća nikakvu nostalgiju prema svojoj domovini i da je u Hrvatskoj pronašla drugi, njoj i draži, dom.

4.3. Treća kategorija – Hrvatska kao domovina, ali sigurno nema povratka

U ovoj se kategoriji nalaze ispitanice i ispitanici koji Hrvatsku smatraju svojom domovinom, ali se u drugoj domovini osjećaju kao kod kuće i ne gaje iluzije o povratku. U našem su istraživanju osobe s takvim stavovima bile u manjini, ali su vrlo realistične s obzirom na već spomenute podatke o tome koliko se osoba u Hrvatsku vrati trajno. No naša su istraživanja pokazala da sve osobe iz korpusa A, koje su izrazile takva razmišljanja, pripadaju mlađoj ili srednjoj generaciji i potječu iz područja iz kojih se stanovništvo masovno iselilo ili u veća središta ili u inozemstvo. U korpusu Ž ispitanici iz te kategorije pripadaju srednjoj i starijoj generaciji i danas žive u SAD-u i Kanadi te ističu da je Žumberak sasvim drugi svijet na koji bi se teško mogli naviknuti te bi eventualni povratak bio moguć samo u gradove. Takva razmišljanja potkrepljuje citat iz jezičnobiografskog intervjua s Ivanom (A) iz Graza koji smo proveli kad je imao 50 godina. Ivan je u Graz došao sa suprugom na početku Domovinskog rata i ondje su osnovali obitelj. Danas vodi privatnu tvrtku i više je puta u razgovoru istaknuo koliko je zadovoljan životom u Austriji.

Vratiti se? Ma nema od tog ništa. Vratit se doma? Mi idemo često dole, volimo dole, znači... Osim godišnjega par puta godišnje je to u redu, ali o povratku... Ako pratimo situaciju, ljudi se iseljavaju, nema tu priče o povratku. Tu smo, znači, da ne kažem, pustili korijenje, Austrija je... Nam dala sve, ne mogu reć. Ja sam prezadovoljan. Ja, znači, Hrvatska, Herceg Bosna, druga domovina je Austrija. Nema tu priče nikakve... Uklopili smo se, živimo, radimo, održavamo malo te susrete neke, kol'ko je moguće, a sve drugo što se tiče Austrije na naj-

višem je nivou. Nikad nisam imao taj problem kao Ausländer »stranac«, znači, mi jesmo Ausländeri »stranci«, da budemo načisto sa tim, nije to nikad ono sto posto, nije to nikad sto posto da si tu, al' mi smo se uklopili, da ne kažem, 99 posto i tu smo. Tu živiš, tu radiš, moraš poštovati tu državu, moraš poštovati te zakone i to je sve ok. Djeca znaju ko su, znači, znaju da su Hrvati i to im je na prvom mistu, a sve drugo, onaj... Tu žive, tu rade, tu borave, tu se kuće, tu idu u školu, tu je znači... I to je dom i to jest dom.

Citirani dio intervjua pokazuje nam da Ivan o domovini i domu razmišlja na sličan način kao što ćemo vidjeti kod ispitanika u četvrtoj kategoriji, ali s jednom razlikom – ispitanici iz četvrte kategorije nisu uopće tematizirali povratak ili ostanak.

Iako je pitanje povratka složeno, ispitanik Hrvoje (Ž) koji je u vrijeme intervjuiranja imao 38 godina također se ne planira vratiti i već sad o tome ima jasan stav. Shvaća da je Žumberak nekima privlačan i da ima svojih čari, ali nakon što se naviknuo na blagodati suvremenog života i na sve mogućnosti koje mu Njemačka nudi, ne razmišlja čak ni o povratku u neku urbaniju sredinu u Hrvatskoj. Kao i Miroslav iz prethodne kategorije, i Hrvoje se u Hrvatskoj osjeća kao stranac:

Pitanje povratka je vrlo zamršeno pošto ipak kao stranac i to... Vjerojatno ne bih imao te mogućnosti koje imam gore... Jer ovdje... Sve su to nekako, kako bih rekao, kamenčići kao mozaik. Mislim, lijepo je ko može gore biti [u Žumberku], ko je zdrav i ko ima novaca. Koji si to može baš priuštiti, koji voli gore uživati da ima gore svoj mir jer gore isto nema interneta, pravi normalan pristup... Suvremen... Tako da... To je baš za ljude koji tu vole uživati.

4.4. Četvrta kategorija – Hrvatska kao domovina ili zavičaj, ali pravi je dom Austrija

U svojim smo istraživanjima uočili da se prije svega kod visokoobrazovanih kazivačica i kazivača dijelovi narativa u kojima reflektiraju o domu, domovini i zavičaju uvelike razlikuju od ostalih. Ne samo da su im u svojim iskazima pridali znatno veću pozornost, nego je vidljivo da o tome promišljaju već godinama. Primjere smo pronašli u korpusu A te smo za ilustraciju odabrali razmišljanja 65-godišnjeg ispitanika i 40-godišnje ispitanice.

Mate je u Hrvatskoj završio fakultet, između ostalog i studij njemačkoga jezika, i karijera ga je odvela u Austriju kad je imao četrdesetak godina. Radio je u državnim institucijama, najviše u odjelima koji su se bavili obrazovanjem. U Austriju je otišao sa suprugom i malim sinom. Iako je vrlo vezan uz

rodnu Dalmaciju, osjećao je kao da ima dva doma, odnosno kao da nigdje nije kod kuće. No u jednome je trenutku spontano zaključio kamo pripada i to je za njega bilo veliko olakšanje:

[...] do jednog momenta gdje me ta rastrgnutost emocionalna, ni dolje ni ovdje, takav sam imao osjećaj... To je prestalo spontano jednog dana kad sam se vraćao ja mislim iz Zadra i tu blizu Beča mi je prošla kroz glavu misao: »Evo, dolazim doma.« Kad sam ja sebe uhvatio da sam ja to tako formulirao, meni je kamen sa srca pao pa sam reko: »E, čekaj. Ti si spontano se sad pozicionirao. To je novi centar tvog života, tu imaš i posao i financije koje te održavaju na životu i krug neki prijatelja i poznanika. Lijepo je dolje, kad stigneš, otići ćeš dolje, a ovdje...« Ja Beč stvarno doživljavam kao svoj grad, ja se jako ugodno ovdje osjećam.

I Ana je u Hrvatskoj završila fakultet, udala se i počela raditi. Kao i u slučaju Matine obitelji, u Austriju je otišla za suprugom koji je ondje dobio dobro plaćen posao u struci i nastavio graditi uspješnu karijeru. Situacija je bila slična kao kod ispitanice Maje: Ana je također morala nostrificirati diplomu, savladati traženu razinu njemačkoga jezika i tek onda tražiti posao, dok je suprug dobio posao u tvrtki u kojoj je službeni jezik komunikacije engleski pa je njemački mogao učiti svojim tempom. U Austriji su dobili kćer. Ana se otpočetak trudila da njezino dijete odrasta dvojezično, da nauči standardni hrvatski jezik, da bude svjesno svojih korijena, ali da poštuje zemlju u kojoj se rodilo i živi. Ana se u svojem narativu stalno vraćala na temu jezika i doma te nam izložila svoja razmišljanja o pojmovima doma i zavičaja:

Mene kad pitaju jel ideš kući. »Gehst du nach Hause oder fährst du nach Hause?« »Ideš li kući« ili »Putuješ li kući?« Onda ja uvijek kažem: »Nein, ich bin hier zu Hause, ich fahre nach meine Heimat.« »Ne, ja sam ovdje kod kuće, putujem u svoju domovinu.« Ja sam otpočetak odvajala Heimat, znači domovinu koja je uvijek moj zavičaj i tu se nikad ništa neće promijeniti, ali moja kuća je tu. Dom vam je tamo gdje, po meni, gdje živite. Ja ne znam kak' mi dom može biti negdje di ja nemam... Ja tu živim, ja radim i svaki dan sam tu. Možda će mi jednog dana opet dom biti u zavičaju, ali mislim da je jako bitno to jasno distancirati, odnosno odvojiti, jednostavno zbog te nekakve... Ne znam, i zbog djece... Mi smo imali tu prijatelje koji su stalno navlačili svoju djecu. Njima je zapravo bio dom u Zagrebu, al' šta je onda ovo tu bilo? Mislim da je to za djecu stvarno važno da znaju gdje su i šta su. I da se znaju pozicionirati, a ne da su vječno jednom nogom, ni tu ni tamo.

Iz Aninih, ali i Matinih razmišljanja možemo zaključiti da je za njih dom mjesto gdje žive, dok su domovina odnosno zavičaj ondje gdje su se rodili

i gdje su im korijeni. Iako se u njihovim jezičnobiografskim iskazima također uočava određena čežnja za domovinom, mogućnost povratka uopće nisu tematizirali niti su o tome izražavali svoje stavove. S obzirom na to da je Mate već u mirovini i ne razmišlja o povratku, možemo pretpostaviti da se ne planira vratiti u Hrvatsku. Ana je u vrijeme provođenja intervjua bila znatno mlađa, sa suprugom je imala šestogodišnju djevojčicu i tek se privikavala na život u Austriji, iako je već tada bila vrlo zadovoljna novim domom. Budući da smo ostali u kontaktu s većinom ispitanica i ispitanika, a istraživanja provodimo kao longitudinalne studije kad god je to moguće, nedavno smo snimili (jezičnobiografski) intervju s Aninom kćeri koja trenutačno studira u Zagrebu i koja je u razgovoru potvrdila da se njezina obitelj ne planira trajno vratiti. Zbog blizine s Austrijom ionako su često u Zagrebu, svi su vrlo povezani s Hrvatskom, grade kuću za odmor na obali, ali njihov je dom u Austriji.

4.5. Peta kategorija

Kao što smo već spomenuli, doseljenike hrvatskog podrijetla iz prekomorskih zemalja svrstavamo u posebnu kategoriju jer svoje narative o domu i domovini izražavaju drukčije od informantica i informanata iz prethodnih kategorija. Od petero odabranih samo je jedan rođen u Hrvatskoj. Dok dvojica starijih kazivača o domovini govore u kontekstu države i često u priču uključuju politiku, dvoje mlađih kazivača sebe smatraju kozmopolitima. Hrvatska im je domovina i baza u kojoj se osjećaju sigurnima i u neku ruku nesputanima, ali njihov je dom na različitim mjestima na kojima se dobro osjećaju ili za koja su zbog određenih razloga vezani.

56-godišnji Jakov rođen je u Venezueli. Njegova je obitelj podrijetlom iz Like. Njegov je djed nakon Drugoga svjetskog rata pobjegao preko Austrije u Italiju gdje je ostao tri godine. Nakon što su Italija i Jugoslavija sklopile sporazum, mogao je birati želi li se vratiti u Italiju ili će ići dalje prema Južnoj Americi. U to je vrijeme Argentina već bila zatvorena za useljenike pa je odabrao Venezuelu. Jakov je u Venezueli živio s obitelji sve do 2006. godine. Hrvatsku je prvi put posjetio s dvije godine, do 2001. godine u Hrvatskoj je bio ukupno deset puta, a nakon 2001. godine počeo je dolaziti svake godine. S obzirom na političku situaciju u Venezueli sa suprugom se odlučio preseliti u Hrvatsku jer se ondje više nisu osjećali sigurnima. U Venezueli i dalje vodi svoju tvrtku, ali je sa suprugom pokrenuo posao u Zagrebu i može govoriti o pravome i trajnome povratku. Od troje djece jedan sin i kći žive s obiteljima u Zagrebu, dok je drugi sin nakon fakulteta dobio posao

u Latviji odakle su majčini roditelji pa trenutačno živi bliže baki i djedu. U svojim razmišljanjima o domu i domovini Jakov je između ostalog izjavio:

To je jedna stvar, ja mislim da to nije samo naš slučaj. Cijela, barem ona dijaspora koja je izašla iz Hrvatske ili prije ili poslije rata ili čak sedamdesetih godina, ajmo reći oni Hrvati koji su otišli za vrijeme Jugoslavije, to je jedan takav ogroman ponos biti Hrvat da možda je to meni bilo jedno razočarenje kad sam došao u Hrvatsku jer ja se osjećam ponosan sto posto da sam i Hrvat i Venezuelanac. I jedno i drugo. A ja vidim da kad dođem tu, puno ljudi počne pljuvati po državi. A ja kažem: Ti možeš ako hoćeš na političare, ti možeš ako hoćeš, ne znam, na bilo šta, ali država, država je sveta. Nemreš ti protiv, šta ćeš reći protiv države? Ajde ti protiv onih koji vode državu. A poslije sam malo po malo počeo skužiti da ono šta je za mene država za drugim, za Hrvatima to je vlada. Oni kad kažu: E, ova ti država... Oni to misliju više na vladu, a mi koji dolazimo iz vana, mi kad mislimo na državu, mislimo na 56.000 kvadratnih kilometara, na Plitvička jezera, na sarmu, na tamburicu, na Stepinca i na ovakve stvari. To je za mene država. Ako vlada ne vrijedi, onda ti psovaj vladu, al nemoj državu. Ali to sam poslije naučio da je... Koncept je drugačiji.

Jakovov vršnjak, 56-godišnji Emil rođen je u Perthu u Australiji. Roditelji su mu iz Dalmacije, a u Australiju su otišli zbog političkih razloga. Ondje su već imali rodbinu koja je onamo došla prije Drugoga svjetskog rata. Tvrdi da su od malih nogu uvijek živjeli kao da će se uskoro vratiti u Hrvatsku. Hrvatsku i Zagreb prvi je put posjetio kad je imao petnaestak godina. U Zagrebu je imao baku i tetu. Početkom 1991. godine odlučio je doći na nekoliko tjedana u Zagreb i malo putovati da vidi kakva je situacija i naposljetku je odlučio ostati. Brzo je pronašao posao te i danas s obitelji živi u blizini Zagreba. Iako daleko od Hrvatske, Emilova je obitelj uvijek Hrvatsku smatrala domovinom i to je prenijela i na njega. Više je puta uspoređivao Hrvatsku i Australiju, Zagreb i Perth, i naglašavao da nikad nije požalio što je za svoj novi dom odabrao Hrvatsku:

[...] Kak je tata imao tu silnu želju vratit se, mi smo doma uvijek... Ja se sjećam šamara koji sam dobio kad sam ispred mame i tate pričao sa sestrom engleski. Ja i sestra smo međusobno pričali engleski, ali ne daj Bože da su mama i tata u sobi. Kad smo sami, mi smo engleski pričali, kad smo bili sa mamom i tatom, mi smo morali hrvatski i onda u zajednici, to je uvijek bilo ono: Bit će, samo je pitanje kada [ćemo se vratiti u Hrvatsku], i ja sam uvijek...

Tako da, najbolja odluka koju sam donio [što sam se vratio], a... Di živiš da živiš, uvijek ima dobrog, uvijek ima lošeg, ima šta ti ide na živce, ima šta oduševiš se. A ti, ako ti znaš sebe, onda sve ostalo ide OK.

44-godišnja Giulia rođena je u Vancouveru u Kanadi. Majka joj je Hrvatica iz Moslavine, a otac Indijac. Roditelji su se upoznali u Kanadi. Otac je radio u diplomaciji, a majka je u Kanadu otišla studirati jer je bila odlična učenica pa su je roditelji odlučili poslati u inozemstvo u nadi da će, kako je izjavila naša ispitanica, »ona biti ta koja će ih sve spasiti«. Budući da njezina majka nije mogla nastaviti karijeru s malim djetetom, baka iz Kutine sa šest ju je mjeseci odvela u Hrvatsku tako da je živjela s bakom sve do treće godine kad je mogla krenuti u vrtić u Kanadi. Obitelj se često selila tako da je od šeste do šesnaeste godine živjela u Washingtonu, nakon toga su roditelji dobili premještaj u Prag, a ona je nastavila srednju školu u Beču. Nakon srednje škole vratila se u Ameriku na studij, a nakon studija počela je još više putovati tako da je desetak godina provela u Italiji, živjela je i u Indoneziji da bi na kraju došla u Hrvatsku i završila u Zagrebu. O domu i domovini Giulia je u jednom dijelu intervjuja izjavila:

Od malena ako si stalno u điru, onda ti je to normalno. Meni je normalno. Živim dve godine u jednoj zemlji i promijenim sve i ono dve godine, tri godine tak. Šta si stariji se nekako moraš fokusirat, ali zanimljivo mi je da ja imam potpuno drugu viziju na putovanje nego neko ko je recimo cijelo vrijeme imao neko stabilno odrastanje. Jer meni svako mjesto može postat dom, a neko drugi uvijek zna gdje mu je dom i on ide na izlet. To je drugi... Da se meni mjesto svidi, ja ostanem. Smiješno je kad ono u Zagrebu: A, pa tu si. A tu sam već godinama. To je već u psihu ljudima valjda da sam ja stalno negdje, a ne tu. Sasvim sigurno bi htjela da je Hrvatska moja baza, da budem tu, od tuda da idem putovat, ali da možeš se vratit. Druga stvar koju sam shvatila svojim nomadskim điranjem je da kad ti imaš neko mjesto koje će te prihvatiti, koje je tvoje, ti puno dalje možeš otputovat nego... Hrvatska nema puno ljudi, nekak je mirna, jako je comfort zone »komforna zona«, ovo je super mjesto za bit kreativan jer imaš vremena, nemaš taj neki... Dok je Indija superstimulativni kaos, etc.

38-godišnji Marko rođen je u Zagrebu. Otac je rodom iz Dalmacije, a majka mu je Austrijanka. Kad je imao četiri godine, obitelj se preselila u SAD u Kaliforniju. Otac mu je inženjer i dobio je poslovnu priliku u Silicijskoj dolini. Zbog očeva posla obitelj se često selila. U Americi je krenuo u vrtić i ondje živio do trećeg razreda osnovne škole. U treći je razred krenuo u Hrvatskoj da bi ga završio u Americi. Ondje je počeo s četvrtim razredom, no završio ga je u Njemačkoj i tako veći dio školovanja. Godine 2000. odlučio se vratiti u Zagreb i upisati fakultet. Iako je s nama podijelio neka negativna iskustva i izazove s kojima se susretao, ipak je nakon fakulteta odlučio ostati u Zagrebu. Danas vodi uspješnu tvrtku i zadovoljan je. O domu ima slična razmišljanja kao i Giulia:

Ja sebe smatram... Ja sam doma svugdje. Stvarno jesam. Ja se mogu identificirati sa svim i svačim. Na primjer, tata je rođen u Splitu, ali je živio djelomično i u Dubrovniku, tamo je na Lopudu imao kuću i u Dubrovniku, i ja sam recimo ljeta proveo u Dubrovniku. Ja kad dođem u Dubrovnik, ja sam doma. Ja kad idem u Split, ja imam društvo tamo, meni je djed tamo živio i bio aktivan. Imamo nešto rodbine u Splitu, ja se i u Splitu osjećam doma. Ja kad odem recimo u Beč, Beč je moj drugi dom. Znači, ja se šaltam na njemački, ja pričam s malim austrijskim dijalektom, ja tamo znam di trebam ić, ja tamo sve znam. Beč je moj grad. Tako da ja sam samo možda malo više se hrvatizirao u smislu informacija koje imam jer sam više uronio kulturološki u Hrvatsku, ali meni je Beč... U Beču sam ja Bečanin, al stvarno je. Da sad idem u Kaliforniju, brzo bi se tamo prešalto. S tim da u Kaliforniji sam bio u školi koja je bila 70% Azijata, znači sami Kinezi, Indijci, tako da u principu ja kad sam išo u Hong Kong prije par godina, ja sam se tamo osjećao OK. Ja njih razumijem. Znate taj osjećaj kad vi dovoljno ljudi upoznate koji su drugačiji od vas, više te razlike među ljudima nestaju, nego to gledate samo kao nekakve nijanse, kao da gledate, ne znam... Karikiram, kad vidite nekog ko je malo deblji, to vam nije šok... Jer su to samo nijanse. To me dugo mučilo, dugo me mučilo jer kad ovolko puno se selite kao ja, u jednom trenutku vas muči manjak identiteta jer ste svugdje ste OK, al onda u principu sam prihvatio da je jednostavno to moja priča. Da ja sam čak bi reko blagoslivljen šta mogu reć da se ja osjećam i Dubrovčanin i Splićanin i Zagrepčanin, tu živim već 20 godina, i Bečaninom i to je super. Ja mislim da treba tako čovjek i biti, da može...

Slična razmišljanja pronašli smo i u razgovoru s gospođom Katarinom Brozović-Bašić, Hrvaticom iz Australije u Čapo (2014: 171, 173) koja, između ostalog, govori o povratku, obitelji i djeci:

Djeca mogu biti i tamo ili ovamo, i to je ono što je meni drago [...]

Jer u biti, ti nisi zarobljenik ni tu ni tamo, već globalni čovjek, a gdje si ti trenutno, to je druga stvar. Dobro, imaš svoj nacionalni i kulturološki identitet, ali si ti – ti.

Kao što smo već ranije spomenuli, intervju s petim informantom iz ove skupine rođenim u Melbourneu proveli smo dvije godine nakon ostala četiri zbog prisilne stanke uslijed pandemije koronavirusa, a Daniel je tada imao 32 godine. Njegovi su roditelji u Australiju otišli početkom osamdesetih godina s dvogodišnjom kćeri jer je ondje već živjela očeva sestra. Daniel ima još jednog starijeg brata rođenog u Melbourneu. Otac je u početku radio sa sestrinim suprugom, a danas vodi vlastiti uspješan posao. Daniel je u Hrvatsku dolazio u više navrata, a kako je odrastao, sve mu se manje sviđao

način života u Australiji pa je odlučio posljednje dvije godine studija završiti u Hrvatskoj:

Nismo se osjećali ko stranci, dobro smo se asimilirali. Australija je jako multi-kulti, znači ima jako puno Talijana, ljudi iz Grčke tako da nije bilo tak... Al isto imaš ono prave Australce, ali sad u zadnje vrijeme jako puno iz Afrike su došli, nekak je drugačije sad tamo. Ali uvijek smo, nekako, ne znam... Nisam se osjećao baš dobro, pogotovo što sam više stariji. Možda kad sam bio mlađi, sve je to bilo super, ali s godinama, ne znam... Jako volim Hrvatsku i više se osjećam kao Hrvat. Kad sam tu, baš se osjećam puno bolje nego u Australiji.

Tijekom studija često je boravio i po više mjeseci u Španjolskoj. Krajem studija informatike počeo je i raditi u Zagrebu kako bi stekao nova znanja i iskustvo, no nakon odrađene prakse vratio se u Melbourne gdje je radio devet mjeseci. No budući da mu je nedostajala Hrvatska, vratio se na isti posao i nastavio raditi i usavršavati hrvatski sljedeće četiri godine. Budući da je htio putovati i učiti nove jezike, odselio se u Austriju, no nakon samo nekoliko mjeseci izbila je pandemija koronavirusa tako da su se i tečaj njemačkog jezika i posao prebacili u virtualni svijet, što mu nikako nije odgovaralo. U Austriji se zadržao nešto manje od dvije godine, a onda se u dogovoru s tvrtkom u kojoj je radio vratio u Hrvatsku i nastavio za njih raditi na daljinu jer je shvatio kako su u Austriji mjere tijekom pandemije bile mnogo strože nego u Hrvatskoj, a u Beču mu općenito nije odgovarao ni način života ni mentalitet:

I onda lockdown, sve online i, naravno, Bečani su poznati da su jako hladni tako da teško je nać nekog ono... teško je upoznat, što nije problem u Španjolskoj ili Hrvatskoj.

Daniel se zasad skrasio u Hrvatskoj, no nedostaje mu obitelj. Iako su njegovi roditelji, posebno majka, uvijek odlučno govorili o tome da se nikad neće vratiti u Hrvatsku, stroge mjere i izoliranost tijekom pandemije u Australiji djelomično su promijenili njihove stavove te se nada da će se ipak odlučiti vratiti kako više ne bi bili toliko udaljeni:

Moj tata je uvijek, njegovo srce uvijek kuca za Hrvatsku. Ja mislim da će se on uskoro vratiti. Mama, ona prije ne, ona voli Australiju jer joj je Australija dala jako puno što joj Hrvatska tad nije mogla dati, ali isto s vremenom, pogotovo s ovom situacijom s koronom. Bilo je jako jako strogo u Australiji, skeniranje, ako nećeš primiti cjepivo, nemaš posla, ne možeš ući u dućan, ne možeš ništa. Kad je došla tu mene iznenaditi prije dva mjeseca, kad je vidjela kakva je situacija u Hrvatskoj i kako zapravo Hrvatska nije ona Hrvatska prije deset godina, jako

puno stvari se promijenilo i ide nabolje lagano... Mama sad malo kao drugačije razmišlja.

Moja sestra isto jako voli Hrvatsku, ali ona je više fokusirana na karijeru i to. No nakon ove pandemije moja sestra je isto rekla da joj je dosta Australije i ne želi biti tamo više... Ali moj brat... Ja imam neku nadu da oni će svi doći u Hrvatsku za neke dvije-tri godine, ali ozbiljno... Australija mi uopće ne fali. Kad bi moja obitelj došla tu, ja mislim da se nikad više ne bi vratio u Australiju.

Odabrani dijelovi jezičnobiografskih narativa iz ove kategorije pokazuju nam složenost teme povratka i s povratkom povezanih pojmova doma i domovine (i zavičaja) kao i različitih perspektiva. Budući da je istraživanje doseljenika potomaka Hrvata iz prekomorskih zemalja još u tijeku, očekujemo da će nam opsežniji korpus za tu skupinu pružiti još bolje uvide te da ćemo na temelju toga moći izvući preciznije zaključke i izraditi egzaktnije kategorizacije za buduće teme i radove. Osim toga, kao što to pokazuje Danielov, ali i još neki primjeri iz intervjua koji nisu obrađivani u ovome radu, već su sada vidljive značajnije promjene u stavovima i razmišljanjima kod svih generacija, ne samo u ovoj skupini, zbog drastičnih promjena životnih okolnosti u Europi, ali i u ostatku svijeta koje su započele pandemijom, a produbile se (gospodarskim) krizama i ratovima.

5. ZAKLJUČAK

U ovome smo radu prikazali razmišljanja i stavove triju različitih skupina hrvatskih iseljenika o povratku odnosno poimanju *doma, domovine* i *zavičaja* na temelju odabranih izvadaka jezičnobiografskih narativa prikupljenih u sklopu istraživanja u Žumberku i Austriji te istraživanja doseljenih potomaka Hrvata iz prekomorskih zemalja. Iako ispitanice i ispitanici iz korpusa A i korpusa Ž pokazuju određene sličnosti u svojim promišljanjima, analiza je pokazala da je ipak u nekim aspektima moguće izdvojiti razlike te smo stoga njihove narative podijelili u četiri kategorije. Petu kategoriju čine ispitanice i ispitanici iz korpusa P s obzirom na to da imaju manje dodirnih točaka s ostalim dvjema skupinama. Premda nije moguće generalizirati, posebice s obzirom na to da je sastavljanje korpusa P još u tijeku, uočljivi su određeni obrasci koji upućuju na to da na predodžbu o obrađivanim temama utječu generacijska pripadnost, u nekim slučajevima i stupanj obrazovanja, a ponajviše okolnosti odlaska odnosno »povratka«. Nakon dovršetka intervjua sa svim ispitanicama i ispitanicima iz pete skupine te obrade korpusa P iz više perspektiva i uzimajući u obzir sve domene i elemente koji se

pojavljaju u intervjuima (primjerice obiteljsku dinamiku, procese usvajanja jezika ili odnos materinskog i inih jezika) rezultate bi valjalo usporediti sa sličnim istraživanjima o hrvatskim skupinama iseljenika, ali i istraživanjima manjinskih i iseljeničkih skupina u širem europskom pa i svjetskom kontekstu. Osim toga, kao što je već spomenuto u prethodnom poglavlju, velike bi društvenopolitičke i gospodarske promjene koje izravno utječu na način života i svakodnevicu mogle dovesti do promjene paradigmi i obrazaca koji su izdvojeni u ovom i drugim istraživanjima prije ožujka 2020. godine.

LITERATURA

- Aarikka-Stenroos, L. (2010). The Contribution and Challenges of Narrative Data in Interorganizational Research, competitive paper accepted for the *IMP2010 conference*. https://www.academia.edu/906606/The_contribution_and_challenges_of_Narrative_data_in_interorganizational_research?auto=download (11. 09. 2023.).
- Antić, Lj. (2002). *Hrvati i Amerika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Hrvatska matica iseljenika.
- Antonich, E. R. (2021). *Hrvatska i Hrvati u Urugvaju*. Zagreb: Hrvatska matica iseljenika – AGM.
- Barth, D. (2004). Referential Defocusing: Dangerous Topics and Language Use in Language Biographies of East Germans, u: R. Franceschini i J. Miecznikowski (ur.). *Leben mit mehreren Sprachen / Vivre avec plusieurs langues. Sprachbiographien / biographies langagières*. Berne: Peter Lang, 75–96.
- Božić, S. (2000). *Kroaten in Wien. Immigranten und Integration im Zusammenhang mehrschichtiger ethnischer Beziehungen*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Crkvenčić, I. (2002). Žumberačka Gora – Transformation from a Refuge to an Exodus Zone, *Migracijske i etničke teme*, 18 (4): 289–306.
- Čapo, J. i Jurčević, K. (2014). Povratak kao dolazak: migracijski procesi i transnacionalni prostori, u: J. Čapo, C. Hornstein Tomić i K. Jurčević (ur.). *Didov san. Transgranična iskustva hrvatskih iseljenika*. Zagreb: Denona, 15–41.
- Čapo, J. (2014). Dvostruki povratak: od Australije do Hrvatske i natrag, u: J. Čapo, C. Hornstein Tomić i K. Jurčević (ur.). *Didov san. Transgranična iskustva hrvatskih iseljenika*. Zagreb: Denona, 147–173.
- Đurin, S. (2020). *Hrvati su brend u Čileu: diskursi uspješnosti i pripadanja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Fedyuk, O. i Zentai, V. (2018). The Interview in Migration Studies: A Step towards a Dialogue and Knowledge Co-production?, u: R. Zapata-Berrero i E. Yalaz (ur.). *Qualitative Research in European Migration Studies*. Cham: Springer Open, IMISCOE, 171–188. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76861-8_10
- Flick, U. (2004). *Qualitative Sozialforschung. Eine Einführung*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Franceschini, R. (2001). Der "Adjuvant": die Figur der Stützpersion im sprachbiographischen Interview mehrsprachiger Sprecher, u: T. Keller i F. Raphaël (ur.). *Biographies au pluriel / Biographien im Plural*. Strasbourg: Presses Universitaires de Strasbourg, 227–238.

- Grbić Jakopović, J. (ur.) (2014). *Multiplificiranje zavičaja i domovina. Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet*. Zagreb: FF Press.
- Hlavac, J. (2009). Hrvatski jezik među Australcima hrvatskog podrijetla, u: J. Granić (ur.). *Jezična politika i jezična stvarnost*. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 84–94.
- Jurčević, K. (2014). Pregled položaja i integracijskog značaja hrvatskih iseljenika u Njemačkoj, u: C. Hornstein Tomić, I. Hrštic, F. Majetić, I. Sabotić i M. Sopta (ur.). *Hrvatsko iseljeništvo i domovina: razvojne perspektive*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 47–55.
- Kresić Vukosav, M. i Thüne, E-M. (2019). Remigration as a Linguistic Experience: Language-Related Aspects of "Homecoming", u: I. Fabijanić, L. Štrmelj, V. Ukić Košta i M. Bregović (ur.). *Migrations: Literary and Linguistic Aspects*. Berlin: Peter Lang, 297–324. <https://doi.org/10.3726/b15418>
- Lopašić, R. (1881). *Žumberak: crte mjestopisne i poviestne*. Zagreb: Tisak dioničke tiskare.
- Nekvapil, J. (2004). Sprachbiographien und Analyse der Sprachsituation: zur Situation der Deutschen in der Tschechischen Republik, u: R. Franceschini i J. Miecznikowski (ur.). *Leben mit mehreren Sprachen / Vivre avec plusieurs langues. Sprachbiographien / biographies langagières*. Berne: Peter Lang, Editions scientifiques européennes, 147–172.
- Piškorec, V. (2007). Narativni identitet u jezičnobiografskim intervjuima, u: J. Granić (ur.). *Jezik i identiteti*. Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku – HDPL, 457–467.
- Popović, M. (1938). *Žumberački dijalekt*. Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina.
- Rajković Iveta M. i Gadže, P. (2014). Hrvati u Buenos Airesu i Rosariju, Latinosi u Zagrebu, u: J. Grbić Jakopović (ur.). *Multiplificiranje zavičaja i domovina. Hrvatska dijaspora: kronologija, destinacije i identitet*. Zagreb: FF Press, 133–154.
- Seršić, J. (2013). *Kroatisches Wien / Hrvatski Beč*. Beč: Carl Gerold's Sohn Verlagsbuchhandlung KG.
- Skok, P. (1911). *Mundartliches aus Žumberak (Sichelburg)*. Sonderabdruck. Archiv für slawische Philologie. Herausgegeben von V. Jagić. Zweiunddreissigster Band, drittes und viertes Heft. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Skok, P. (1956). Novi prilozi proučavanju govora žumberačkih čakavaca, u: *Hrvatski dijalektološki zbornik 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 215–278.
- Ščukanec, A. (2017). *Priče iz zaboravljenog kraja: Jezične biografije transmigranata iz Žumberka*. Zagreb: Srednja Europa.
- Ščukanec, A. (2021). Post-WWII Croatian migrants in Austria and Croatian-German language contacts, u: J. Hlavac i D. Stolac (ur.). *Diaspora Language Contact: The Speech of Croatian Speakers Abroad*. Berlin: Walter de Gruyter: 251–281. <https://doi.org/10.1515/9781501503917-006>
- Škvorc, B. (1998). Nekoliko napomena o broju Hrvata, hrvatskom jeziku, školama i hrvatskim medijima u Australiji, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 7 (1-2): 189–206.
- Štambuk, M. (1995). Žumberak: primjer propadanja ruralnog područja u okolici glavnog grada, *Sociologija i prostor*, 127-130 (1995): 29–37.
- Štambuk, M. (1996). Mišljenja domaćeg stanovništva o privlačnim i odbijajućim čimbenicima življenja na Žumberku, *Sociologija i prostor*, 131-132 (1996): 47–61.
- Šutalo, I. (2004). *Croatians in Australia: Pioneers, Settlers and Their Descendants*. South Australia, Kent Town: Wakefield Press.

Thüne, E.-M. (2019). Erfahrungen der "Kinder" des Kindertransports 1938/1939, u: R. Natarajan (ur.). *Sprache, Flucht, Migration. Kritische, historische und pädagogische Annäherungen*. Wiesbaden: Springer Verlag, 53–73. https://doi.org/10.1007/978-3-658-21232-2_2

Wengraf, T. (2001). *Qualitative Research Interviewing: Biographic Narrative and Semi-Structured Methods*. London: Sage Publications Ltd.

Here and There, Down Under and Up Above. Understanding Home, Homeland and Native Country by Croatian Immigrants, Returnees and Transmigrants

Aleksandra Ščukanec

SUMMARY

The aim of this article is to present one aspect discussed by informants from three different studies on Croatian (trans)migrants and returnees: a study of recent generations of Croatian immigrants in Austria, of (trans)migrants from Žumberak and of Croatian descendants from overseas countries. At the centre of attention is the issue of *return* connected and intertwined with the multi-layered notions of *home*, *homeland* and *native country*. The corpus for this article is based on the excerpts of language biographies, i.e., narrative interviews (Franceschini, 2001; Nekvapil, 2004; Barth, 2004; Piškorec, 2007) collected and conducted during the abovementioned (field) studies of various Croatian communities abroad.

In order to illustrate the topic in question, several language biographies of transmigrants from Žumberak (2013–2015) and Croatian immigrants in Austria (2016 and 2017), as well as language biographies of informants with Croatian background (from 2019) born abroad who decided to move to Croatia permanently were taken into consideration. A short overview of the methodology used in the research, an overview of Croatian migration, and a corpus description are followed by an analysis of chosen language biographies, i.e. narrative interviews. The corpus was analysed using primarily language biographical methods in line with Franceschini's definition of language biographies with slight modifications since the language biographies from the corpus were obtained both as interviews and in written form, mostly as "extensions" of the interviews and additional information. In the interviews, which lasted from 45 minutes to more than three hours, the informants discussed various (auto-biographical) domains and aspects, especially regarding their family and growing up, school and education, workplace, experiences in their new or second homeland, connection(s) with Croatia, possibilities of returning to Croatia, etc. It is important to mention that the underlying thoughts and attitudes on language and identity can be found in almost all discussed aspects.

The qualitative part of the study on Croats in Austria includes narrative interviews with 10 female and 11 male informants. The youngest one was 14, and the oldest one was 65 years old. The study was conducted in 2016 and 2017, primarily in Vienna, Graz, Salzburg, and Innsbruck. The informants are members of the first and second

generations of Croats in Austria. Most of them came to Austria in the 1990s, but some of them have been there only for several years and could be considered the newest migrant wave after Croatia's accession to the EU.

The corpus of narrative interviews with informants from Žumberak is comprised of 28 interviews with 10 female and 18 male informants. The oldest one was 84, and the youngest one was 21 years old. This field research was conducted between the spring of 2013 and the summer of 2015. Most informants were born in Žumberak, three in Germany, one in Samobor, and one in Zagreb, Karlovac and Windsor in Canada. The majority of informants were working or are still living and working in Germany, three of them in Switzerland, four in Canada, and one female informant is still living in the USA. When analysing this group of informants, it should be pointed out that they are not tied only to the European but also to the overseas countries. Moreover, Žumberak is also exposed to the so-called inner migrations, i.e. migrations from Žumberak to larger centres and towns within Croatia, which also plays a role when discussing the issues of *home* and *return*.

From the third corpus, five interviews with one female and four male informants from Australia, the USA, Venezuela and Canada were analysed. The first interviews were conducted in September 2019, but due to the pandemic, the research could be continued only in 2021.

In the analysis of the selected (parts of) interviews, informants were divided into several categories based on their relation to homeland and return. In the first and third categories, the informants from two groups, those from the Žumberak corpus (Ž) and the Austrian corpus (A), can be found; in the second category, only from the corpus Ž, and in the fourth, only from the corpus A. The informants from overseas countries are placed into a separate category (P) since their stories and narratives significantly differ from those of the informants from the other four categories.

It should be pointed out that the analysis in this paper presents only one possible categorisation with the aim of gaining a better overview of the topic. These and similar categorisation attempts might be very vague since some of the informants may be categorised into more than one category.

The informants from the first category consider Croatia their only homeland. They were born in Croatia and left their home when they were in their twenties, which suggests that they spent their childhood and early adulthood in Croatia and then left "temporarily," mostly for economic reasons, but they are still living there. They all talk about returning as pensioners, but those who are already retired and who formally returned to Croatia still spend several months every year abroad because their children, grandchildren and friends are there.

In the second category, there are informants who also consider Croatia their homeland, but at the same time point out their closeness to their other home abroad. Some even claim that they feel more like strangers in Croatia. This is meant to show that the notion of *homeland* bears a strong emotional value, at least for the informants of Croatian descent from the conducted studies, and that everyday life and reality are another dimension.

The third category includes informants who would say that Croatia was their homeland, but in their second homeland, they feel at home and do not have illusions regarding return. In this research, there were only a few such examples, but such attitudes are very realistic, especially when taking into consideration the data on the

number of people who permanently return to Croatia. These studies also show that all the informants from the corpus A, who expressed similar opinions were members of the younger or so-called middle generation and were born in areas and regions that are now almost abandoned since most of the population moved to bigger (urban) centres or went abroad. In the corpus Ž, such attitudes were to be found in middle or older generations. These informants point out that Žumberak is a completely different world today, and they find it impossible to get used to it. Thus, the potential return would be possible only to towns and cities.

In the course of this research, we noticed that more educated informants reflect on home and the topics discussed in this paper differently and that these play a very significant role in their lives (and their interviews) since they obviously have been thinking about them and reminiscing about them for a long time. These informants are in the fourth category and consider Austria their real and proper home.

The fifth category includes five informants of Croatian origin from overseas countries, one of whom was born in Croatia. Whereas the two older informants talk about homeland in the context of country or land and often connect everything to politics, the younger informants consider themselves cosmopolites. Croatia is their homeland where they feel secure and, in a certain way, free, but their home is in various places where they feel good.

The results of the analysis of the small sample chosen for this article confirm the initial hypothesis and demonstrate that some informants do have very similar views on the discussed topic and that they tend to describe two localities very similarly but also show that the idea and perception of the abovementioned notions and concepts tend to change regarding circumstances of migration and their “return.” Although it is impossible to generalise, especially since the corpus P is not completed and the third research is still ongoing, there are certain patterns that indicate that the views and attitudes on the topics discussed in this paper are influenced by the age of informants, in some cases by the level of their education, but, as already stated, mostly by the circumstances under which they and their family left or returned.

KEY WORDS: immigrants, transmigrants, return, home, homeland, native country